

УДК 82.- 021.414

МОВНИЙ СТАТУС АНАЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Розглянуто сутність термінів-словосполучень та з'ясовано мовний статус термінологічних аналітичних назв, уточнено критерії термінологічності словосполучень. Подано критерії розмежування складених термінів і фразеологізмів. Простежено подібність і відмінність складеного терміна, вільного словосполучення та фразеологічної одиниці. Сучасні терміносистеми поповнюються великою кількістю аналітичних номінацій, бо термінам-словосполученням надається перевага, тому що вони здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні розпізнавальні ознаки поняття, яке називається. У науковій літературі усталеною є думка, що словосполучення може номінувати спеціальне поняття (за умови стійкості, відтворюваності та закріпленого порядку компонентів), однак невирішеність проблеми статусу складених термінів як мовних одиниць зумовлює необхідність розглядати їх функціонування в різних галузевих терміносистемах. Ми пропонуємо таке визначення термінологічного словосполучення: це семантично цілісна та відтворювана мовна одиниця, що номінує наукове поняття, має дефініцію і складається з двох або більше компонентів, які у вільному вжитку є окремими словами. Аналітичні терміни мають обмежений склад компонентів (цим мовним одиницям не властиві, як фразеологізмам, синонімічні заміни компонентів та поширення іншими словами). Можемо стверджувати, що терміни-словосполучення і фразеологізми відмінні за структурно-семантичними властивостями й належать до різних мовних підсистем.

Ключові слова: термін, термінологічне словосполучення, аналітичний термін, складений термін, вільне словосполучення, фразеологізм.

Постановка проблеми. В українській термінології серед вербальних засобів номінації особливе місце посідають словосполучення, оскільки вони є номінативною, і синтаксичною одиницею одночасно. Питання статусу термінів-словосполучень у ієрархічній системі мови розв'язують у мовознавстві неоднозначно: більшість науковців вважає їх об'єктом термінознавства, а деякі вчені виводять такі мовні одиниці за межі термінології і пропонують розглядати серед фразеологізмів, що на наше переконання, не має достатнього обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін-словосполучення є різновидом стійкого словосполучення. За визначенням В. Виноградова: стійке словосполучення – це сполучення слів, організоване за законами мови й виражає яке-небудь складне поняття. На думку Н. Місник, у загальноновживаному аспекті стійкість словосполучення зазвичай визначається злютованістю компонентів та частотністю вживання. Елементи, що увіходять до складу термінологічних словосполучень, поєднуються за певними лексичними та граматичними правилами відповідно до закону валентності, тобто здатності увіходити до словосполучення при утворенні лексико-семантичного ряду слів.

Термін-словосполучення виконує не лише номінативну функцію, а й допомагає визначити обсяг позначуваного ним поняття, зрозуміти його місце в системі інших технічних понять. О. Чуешкова стверджує, що, на відміну від однослівних термінів, терміносполучення виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам; вони майже не зазнають шкідливого впливу омонімії, помітно менше синонімізуються; їм властива можливість гнучкішої класифікації та систематизації за певними моделями [5, с. 32].

Як і слова, словосполучення здатні найменувати предмети, явища, процеси, тобто вони можуть мати смислову і структурно-граматичну єдність. У зв'язку з цим виділяється спосіб роздільно оформленої номінації [3, с. 88], або синтаксичний спосіб творення мовних одиниць [2, с. 103]. Відзначмо, що найбільш дискусійним питанням щодо статусу аналітичних термінів є розмежування їх та фразеологізмів, що неодноразово було об'єктом уваги українських і зарубіжних дослідників. На сьогодні існує два протилежні погляди на сутність такої мовної одиниці, як термін-словосполучення: деякі мовознавці відносять складені терміни до особливої групи фразеологізмів (українські дослідники І. Білодід, І. Кучеренко й російські – В.

Архангельський, О. Ахманова, К. Левковська, С. Ожегов, М. Шанський та ін.), проте переважна більшість учених заперечує правомірність розгляду термінологічних словосполучень як об'єкта фразеології та протиставляє їх фразеологізмам (українські вчені Л. Авксентьєв, М. Алефіренко, Б. Михайлишин, Т. Панько, Л. Скрипник, О. Чуєшкова, російські – Б. Головін, О. Кожин, Б. Лаврін, О. Молотков, М. Тагієв, О. Толікіна та ін.). Ці науковці вважають, що аналітичні номінації тільки зовні наближаються до фразеологізмів, але у структурно-семантичному плані є одиницями іншого рівня – номінаціями спеціальної сфери використання. Прихильники такого погляду наголошують, що складені терміни помилково відносять до категорії фразеологічних одиниць.

Мета нашої статті – з'ясувати мовний статус аналітичних термінів, оскільки термінологічні словосполучення нерідко відносять до сфери фразеології, а не термінології. Визначити критерії розмежування складених термінів і фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед провідних граматичних та семантичних параметрів аналітичних термінологічних номінацій називаємо такі: а) неоднослівні терміни – це переважно субстантивні словосполучення (виділяємо також вербальні терміносполучення, мотивуючи це тим, що термін може бути представлений двома номінаціями: номінацією ознаки [процесу] у статичній й номінацією ознаки [процесу] у динаміці); б) складові компоненти терміносполучення пов'язані між собою за допомогою одного з різновидів підрядного зв'язку – узгодження, керування, прилягання, іменного прилягання або кореляції; в) терміносполучення повинні мати постійний порядок складників, характеризуватися відтворюваністю, стійкістю, семантичною цілісністю, нездатністю членуватися на самостійні терміни без утрати значення, яке вони виражають.

Основними аргументами у вченні про фразеологічність аналітичних термінів є їх стійкість, відтворюваність, семантична цілісність та різний ступінь смислової нерозкладності компонентів. Справді, названі ознаки властиві як термінологічним словосполученням, так і фразеологічним одиницям. Але цілісне значення фразеологізму, як і його стійкість та семантична цілісність, є результатом тривалого процесу метафоризації, десемантизації компонентів, який може супроводжуватися втратою окремих частин фрази та зміною граматичної структури. В основі фразеологізму звичайно лежить вільний мовний вираз, який лише завдяки названому процесові перетворюється на фразеологічну одиницю. Причиною стійкості, відтворюваності та семантичної цілісності аналітичних термінів є їх зв'язок із поняттям.

На нашу думку, співвідношення фразеологізмів і складених термінів досить глибоко розглядає М. Алефіренко, який на основі системного підходу до мовних явищ розв'язує це питання з погляду взаємодії фразеологічних одиниць з різними структурними рівнями мови – лексичним, морфологічним і синтаксичним. Науковець осмислює своєрідність фразеологічного й термінологічного значення: «<...> узагальнено-цілісна семантика фрази <...> формується шляхом конвергенції актуалізованих конотативних і потенційних смислових елементів (сем) його лексичних складників. Основні ж семи лексичного значення слів-компонентів у межах фразем згасають, «розчиняючись» у єдиному фразеологічному значенні <...>» [1, с. 85]. Отже, компоненти фразеологічних об'єднань частково або повністю втрачають своє лексичне значення, утворюючи загальну метафоричну семантику фразеологізму, наприклад: *шовком шитий* – «виявляти лагідність, бути розважливим», *приший-пристьобай* – «зайва, непотрібна людина», *як шовковий* – «про лагідну, слухняну людину», *дійшла нитка до клубочка* – «викрився якийсь злочин». М. Алефіренко наголосив на тому, що термінологічні словосполучення не можна відносити до фразеологізмів, а також зауважив: «<...> аналітичні терміни й утворені від них фрази необхідно розмежовувати й лексикографічно, подаючи їх у словникових статтях як омонімічні утворення» [1, с. 89]. Дослідник визначив, що, на відміну від фразеологізмів, термінологічні словосполучення виконують логіко-номінативну функцію, а структурно-граматичні відмінності цих двох мовних одиниць зумовлені тим, що аналітичний термін суворо обмежений складом терміноелементів і не здатен до синтаксичних видозмін своєї структури [1, с. 85-88]. «Термінологічне словосполучення і фразеологічна одиниця у мовній системі займають різне положення <...>. Вони є мовними елементами різної якості, і їх системні відношення <...> можна характеризувати як співвідношення лінгвістичних одиниць різних рівнів лексичної системи» [4, с. 171]. М. Алефіренко відзначає також нефразеологічні властивості аналітичних

термінів: а) відсутність процесу лексикалізації; б) їх моделювання; в) наявність номінативної функції; г) здатність складених термінів лексично поділятися.

Термінологія взаємодіє із загальнолітературною мовою і є одним із джерел її розвитку. Якщо термінологічне словосполучення часто вживається за межами терміносистеми, воно втрачає дефінітивні й системні характеристики, тобто відбувається детермінологізація, що здебільшого спричинює появу нової мовної одиниці – фразеологізму, і в цьому випадку цей процес можна кваліфікувати як фразеологізацію. Так межі фразеології розширили термінословосполучення з будівництва (*закласти фундамент*), із медицини (*больова точка, головний біль, шокова терапія*), зі спорту (*біг на місці, передати естафету, фінішна пряма*) тощо. Детермінологізація терміна-словосполучення зумовлена тими ж причинами, що й перетворення терміна-слова в загальноживану мовну одиницю. Фразеологізм термінологічного походження відтворюється в мовленні як нова мовна одиниця, при цьому його план змісту може розвиватися далі, а структура – трансформуватися (синонімічні змінення компонентів, поширення іншими словами тощо).

Проблема розмежування термінологічного словосполучення й утвореного на його основі фразеологізму є досить суттєвою для лексикографів під час укладання словників різного типу, зокрема тлумачних та фразеологічних. Фразеологізм і термін-словосполучення, від якого він походить мають ту саму структурну модель, але несумісні значення, що дає підстави розглядати їх як омоніми. Ми дотримуємося думки, що словосполучення слід кваліфікувати як термін і відокремлювати від фразеологізмів на підставі таких критеріїв: 1) мовна одиниця номінує складне спеціальне поняття, яке не може бути назване словом; 2) словесний опис цього поняття є дефініцією; 3) аналітична номінація не має конотативних сем; 4) компоненти словосполучення здебільшого не можуть замінюватися синонімами; 5) словосполучення вживається в певній сфері знань і діяльності людини.

Як і М. Алефіренко, Л. Скрипник, О. Толікіна, О. Чуєшкова, вважаємо, що лише ті термінологічні словосполучення, які розвинули переносне значення й стали вживатися з цим значенням у загальнонаціональній мові, можуть бути віднесені до фразеологізмів. Наголошуємо, що аналітичні терміни – це не об'єкт фразеології, а об'єкт термінознавства і мають розглядатися під час аналізу окремих термінологій. Підсумовуючи викладене, подаємо в таблиці подібність і відмінність складеного терміна, вільного словосполучення та фразеологічної одиниці:

Властивість	Складений термін	Вільне словосполучення	Фразеологізм
Формальна розкладність	+	+	+
Переставляння компонентів	-	+	+ / -
Відтворюваність	+	-	+
Цілісність значення	+	-	+
Номінативно-дефінітивна функція	+	-	-
Експресивність	-	-	+
Наявність архаїчних форм	-	-	+

Висновки дослідження. Отже, складені терміни різняться від вільних словосполучень і наближаються до фразеологізмів, але в той же час мають свою специфіку: вони є засобом вираження логічних понять, а тому системні, точні, нейтральні в науковому стилі мови. Таким чином, аналітичні терміни та фразеологізми належать до різних рівнів мовної системи.

ЛІТЕРАТУРА

- Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вид-во при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1987. – 135 с.
- Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / Даниленко В. П. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
- Способы номинации в современном русском языке / [отв. ред. Д. Н. Шмелев]. – М. : Наука, 1982. – 296 с.
- Толкина Е. Н. О системном соотношении терминологических сочетаний и фразеологизмов / Е. Н. Толкина. – М., Л., 1964. – С. 150–172.

5. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Чуєшкова Оксана Володимирівна. – Харків, 2002. – 200 с.

Романова О. А. Языковой статус аналитических терминов.

В статье рассмотрена сущность терминологических словосочетаний и выяснен языковой статус терминологических аналитических названий, уточнены критерии терминологичности словосочетаний. Поданы критерии разграничения составных терминов и фразеологизмов. Прослежено подобие и отличие составного термина, свободного словосочетания и фразеологической единицы по свойствам. Современные терминотесты пополняются большим количеством аналитических номинаций, потому что терминологическим словосочетаниям предоставляется преимущество, так как они способны с наибольшей полнотой отобразить необходимые опознавательные признаки понятия, которое называется. В научной литературе устоявшейся является мысль, что словосочетание может номинировать специальное понятие (при условии стойкости, воспроизводимости и закреплённого порядка компонентов), однако нерешённость проблемы статуса составных терминов как языковых единиц предопределяет необходимость рассматривать их функционирование в разных отраслевых терминотестах. Мы предлагаем такое определение терминологического словосочетания: это семантически целостная и воссоздаваемая языковая единица, которая номинует научное понятие, имеет дефиницию и состоит из двух или больше компонентов, которые в свободном употреблении являются словами. Аналитические термины имеют ограниченный состав компонентов (этим языковым единицам несвойственны, как фразеологизмам, синонимические замены компонентов и распространения другими словами). Можем утверждать, что терминологические словосочетания и фразеологизмы отличаются по структурно-семантическим свойствам и принадлежат к разным языковым подсистемам.

Ключевые слова: термин, терминологическое словосочетание, аналитический термин, составной термин, свободное словосочетание, фразеологизм.

Romanova O. O. Language Status of Analytical Terms.

The essence of terminological word combinations is considered and language status of the terminological analytical names is ascertained, the criteria of terminological word combinations are specified. The criteria of differentiation of compound terms and phraseological units are given. Similarity and difference of the compound term the free collocation and phraseological unit on properties are traced. Modern term systems are full of a large number of the analytical nominations, as a great advantage to terminological word combinations is given, as they are able with the most plenitude display the necessary identification signs which of concept is named. In scientific literature the settled idea is that a word combination can nominate the special concept (on condition of firmness, reproducibility and the fixed order of components), however the suspense of a problem of the status of the compound terms as language units predetermines the necessity to examine their functioning in different branches of term systems. We offer such determination of terminological word combination: it is semantically complete and recreated language unit that nominate a scientific concept, has the definition and consists of two or more components that in a free use are words. Analytical terms have a limit composition of components (to these language units not peculiar, as to phraseological units, synonymous replacements of components and distribution in other words). We can assert that terminological word combinations and phraseological units are different on structural-semantic properties and belong to the different language subsystems.

Key words: term, terminological word combination, analytical term, compound term, free collocation, phraseological unit.

Вікторія Романюк
(Вінниця)

УДК 81'374.73

**КЛАСИФІКУВАННЯ СОМАТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ
ЗА СЕМАНТИЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ**

У статті здійснено спробу проаналізувати теоретичні засади системного дослідження семантичного значення соматичної лексики та проблеми сутності механізмів внутрішньої сторони їхніх номінативних процесів; подано визначення термінів «соматизм» та «соматичний»; здійснено комплексний огляд наукових різноаспектних досліджень та публікацій із поставленої проблеми; наведено основні класифікації соматичної лексики в залежності від характеру номінації, семантики,